

Jānis Šiliņš

RĪGAS CIETUMI UN LIELINIEKU TERORS, 1919. GADA JANVĀRIS–MAIJS

VISPĀRĒJS CIETUMU DARBĪBAS PĀRSKATS

Rīgā lielinieku režīma laikā (1919. gada 4. janvāris – 22. maijs) darbojās trīs lieli cietumi: Sieviešu,¹ Guberņas² un Centrālcietums.³ Šeit nonāca lielākā daļa padomju represīvo iestāžu arestēto un notiesāto personu.⁴ Rīgas cietumiem bija nozīmīga loma lielinieku terora sistēmā ne vien galvaspilsētas, bet visas Latvijas mērogā, jo uz Rīgu tika pārvietoti ieslodzītie no dažādiem Latvijas apriņķiem. Turklāt jāatzīmē, ka cietumu uzturēšanai un efektīvas darbības nodrošināšanai tika tērēti ievērojami finanšu un cilvēku resursi. Piemēram, 1919. gada martā Rīgas cietumu darbinieku skaits pārsniedza 350 (Sieviešu cietumā 58, Guberņas cietumā 136 un Centrālcietumā 159), bet cietumu uzturēšanai tika tērēts vairāk nekā ceturtdaļmiljona rubļu (Sieviešu cietuma marta budžets bija 73 620 rbļ., Guberņas cietuma – 91 540 rbļ., Centrālcietuma – 100 705 rbļ.).⁵

Sarkanās milicijas, revolucionāro tribunālu, dažādo izmeklēšanas komisiju un iedzīvotāju izspiegošanas tīkla (tā saukto izlūku nodaļu) aktivitātes jau pirmajās lielinieku režīma pastāvēšanas dienās radīja nepieciešamību aktīvi izmantot pilsētas ieslodzījuma vietas. Tūlīt pat darbu varēja sākt tikai divi Rīgas cietumi – Guberņas un Sieviešu cietums, kurus pilsētā notikusī varas maiņa bija skārusi maz. Jau 4. janvārī Guberņas cietumā tika ievietots pirmais ieslodzītais, bet 6. janvārī pirmā lielā apcietināto partija – 31 cilvēks.⁶ Savukārt Sieviešu cietumā, no kura tūlīt pēc lielinieku ienākšanu tika atbrīvotas visas cietumnieces, drīz vien ievietoja lielu skaitu ieslodzīto.⁷

Trešais lielais Rīgas cietums – Centrālcietums janvāra sākumā vēl nevarēja uzņemt cietumniekus, jo tajā turpinājās remontdarbi, kuri bija sākti vācu okupācijas laikā. Pirmos ieslodzītos Centrālcietumā (steigā izremontētājās cietuma darbnīcās) ievietoja februāra sākumā no evakuētā Valkas cietuma.⁸ Līdz marta vidum remontdarbi tika

pabeigti Centrālcietuma slimnīcā un sieviešu korpusā, bet vīriešu korpusā tie turpinājās līdz pat lielinieku padzišanai no Rīgas.

Ceturto, vācu okupācijas laika lielāko Rīgas cietumu – Termiņcietumu lielinieki neizmantoja, jo tas varas pārņemšanas laikā bija nopietni cietis. 1919. gada 3. janvārī, pēc pēdējo vācu zemessargu un latviešu nacionālo militāro vienību atkāpšanās no Rīgas, Termiņcietuma ieslodzītie pieprasīja viņu atbrīvošanu. Pēc tam kad cietuma apsardze pameta cietumu, ieslodzītie izlauzās no kamerām, izdemolēja cietumu un izlaupīja noliktavas.⁹ Cietumu pameta aptuveni seši simti ieslodzīto,¹⁰ telpas bija stipri cietušas, bet inventārs sabojāts.

Lielinieku cietumu darbības sākumposms saistījās ar dažāda rakstura problēmām. Cietumos trūka inventāra, vāji organizēta bija apsardze un cietumnieku uzskaitē. Ieslodzījuma vietu neapmierinošā darbība satrauca augstākās padomju iestādes. Pārbaudēs tika konstatēti daudzi pārkāpumi, to skaitā cietumu vadības nolaidība. Vissatraucošākā bija Rīgas cietumos konstatētā masveidīgā cilvēku turēšana ieslodzījumā bez skaidra iemesla un apsūdzības uzrādīšanas. 13. janvārī Tieslietu komisariāts aizrādīja Rīgas pilsētas milīcijai un politiskajai nodaļai, ka “apcietinātie tiek ievietoti cietumos bez formālu lēmumiem un tāpēc nav iespējams izzināt apcietināšanas iemeslus un citas vajadzīgās ziņas”.¹¹

Turpmāk ar cietumu darbību saistītie jautājumi vairākkārt tika aplūkoti augstākās Padomju Latvijas represīvo iestāžu pārraugošās institūcijas – Revolucionārās cīņas padomes sēdēs. 6. februāra sēdē uzmanība pievērsta cietumu vājajai apsardzei un biežajiem ieslodzīto bēgšanas gadījumiem.¹² Pēc nedēļas padome nolēma organizēt speciālu komisiju, kura nodarbotos ar cietumu revīziju, atbrīvojot Rīgas cietumus “no personām, kuras tiek turētas apcietinājumā bez pietiekoša pamata”.¹³ Tomēr komisijas darbs bija lēns, un vēl marta sākumā cietumi bija pārpildīti ar cilvēkiem, kuri atradās ieslodzījumā no janvāra sākuma bez apsūdzību uzrādīšanas vai kuri nezināja, kur atrodas viņu lietas.¹⁴

Pieaugot cietumnieku skaitam un turpinoties nekārtībām ieslodzījuma vietās, Revolucionārās cīņas padome 21. februāra sēdē apsprieda iespējas nomainīt cietuma priekšniecību un ieviest stingrāku režīmu ieslodzījuma vietās, palielinot cietumsargu skaitu un viņu atalgojumu.¹⁵ Cietumu vadības maiņas skāra divus no trim Rīgas cietumiem. 1919. gada 5. martā Sieviešu cietuma pārziņa amatā Eduarda Einberga vietā stājās Alberts Janelis, bijušais Valkas cietuma pārzinis.¹⁶ Tika nomainīts arī Centrālcietuma pārzinis P. Grigorijs. Tomēr padomju iestāžu neapmierinātība ar cietumu darbību saglabājās. Piemēram, maija sākumā Valkas apriņķa Juridiskā nodaļa izteica asu neapmierinātību par vairāku bīstamu noziedznieku atbrīvošanu un pazušanu, uzsverot, ka “Rīgas tiesu iestādes un cietumi iestīguši bezsistēmas purvā”, un pieprasīja nodot tiesai Centrālcietuma pārzinī.¹⁷

Cietumu stāvokli marta vidū sarežģīja neveiksmes kara frontēs. Pēc Jelgavas zaudēšanas 1919. gada 18. martā uz Rīgu tika pārvietoti vairāki simti Jelgavas cietumnieku.¹⁸ Tobrīd tika pieļauta iespēja steidzamā kārtā sagatavot izpostīto Termiņcietumu liela skaita ieslodzīto pieņemšanai, tomēr trūkst ziņu par šāda lēmuma īstenošanu.¹⁹ Aprīļa sākumā sākās Padomju Latvijas valdības un Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) akceptēta masveidīga ķīlnieku ņemšanas kampaņa, kad cietumos īslaicīgi tika ievietots nepieredzēti liels cilvēku skaits. 4. aprīļa Latvijas LKP Centrālās komitejas (CK) sēdē Padomju Latvijas valdības priekšsēdētājs Pēteris Stučka nolasīja no Jelgavas saņemtu radiogrammu, kurā vācieši piedāvāja apmainīt 300 arestētus lieliniekus un 200 viņu ģimenes locekļus pret komunistu aizvestajiem vāciešiem. Šī radiogramma tika noraidīta, un nākamajā dienā LKP CK sēdē tika apstiprināts Revolucionārās komitejas ierosinājums “sakarā ar saņemto paziņojumu pa radio no Jelgavas [...] arestēt vairākus buržuāzijas šķiras locekļus un visus mācītājus”.²⁰ Turpmākās trīs dienas pār Rīgu vēlās masveidīgi aresti, kuri skāra ne tikai buržuāziju un mācītājus, kuru Rīgā bija atlicis gaužām maz, bet arī strādniekus un pat padomju darbiniekus. Šajā laikā tika sasniegts padomju režīma laikā Rīgas cietumos ieslodzīto skaita maksimums.

No aprīļa vidus situācija cietumos pakāpeniski stabilizējās – samazinājās ieslodzīto skaits, arī cietumnieku skaita svārstības mazinājās. Šādas izmaiņas var skaidrot ar apstākli, ka cietumiem kā ieslodzījuma vietām bija parādījies jauns konkurents – lielinieku organizētās koncentrācijas nometnes, kuru uzturēšana salīdzinājumā ar cietumiem bija daudz lētāka, bet kapacitāte ievērojami lielāka. Tomēr ieslodzīto skaita stabilizēšanās nenozīmēja cietumnieku dzīves apstākļu uzlabošanu. Cietumi saskārās ar tām pašām problēmām, no kurām cieta visa Padomju Latvija, – badu un epidēmijām. Maija sākumā, kad Rīgā tika reģistrēts veselas ģimenes bada nāves gadījums un pilsētnieku mirstība vairāk nekā piecas reizes pārsniedza ierasto, arī cietumos bada novārdzināto iemītnieku vidū saslimstība pieņēma katastrofālus apmērus.²¹

IESLODZĪTO SKAITS UN TĀ IZMAIŅAS

Vēstures literatūrā sastopami vairāki visai aptuveni vērtējumi par ieslodzīto skaitu Rīgas cietumos lielinieku varas laikā. Piemēram, tiek minēts, ka Centrālcietumā pēc lielinieku ienākšanas ievietots 3000 ieslodzīto.²² Savukārt G. Popofs norāda, ka pēc tam, kad vācieši 1919. gada 22. maijā ieņēmuši Rīgu, cietumos atradies 8000 cilvēku.²³ Diemžēl neviena no minētajām aplēsēm nav dokumentāli pamatota. Ieslodzīto skaitu un tā izmaiņas Rīgas cietumos ir iespējams noteikt, salīdzinot Latvijas Valsts vēstures arhīvā un Latvijas Valsts arhīvā glabājošos Tieslietu un Statistikas komisariāta, kā arī Rīgas Soda nodaļas materiālus.²⁴

Ziņas par pirmajiem lielnieku režīma pastāvēšanas mēnešiem sniedz Statistikas komisariāta pārskati. Tie liecina, ka Rīgas cietumos decembrī tika ievietoti 46, janvārī 660, februārī 376 un martā 717 cilvēki.²⁵ Jāatzīmē, ka decembra skaitļi attiecas uz Vidzemē arestētajiem un vēlāk Rīgas cietumos ievietotajiem ieslodzītajiem. Tātad kopumā, pēc Statistikas komisariāta ziņām, no janvāra līdz martam Rīgas cietumos nonākuši 1799 cilvēki. Par aprīli un maijā cietumos ieslodzīto skaitu Statistikas komisariāta dokumentos atrodamas nepilnīgas ziņas. Spriežot pēc komisariāta sastādītajiem nedēļas pārskatiem, Gubernas cietumā un Centrālcietumā laika posmā no 1. līdz 27. aprīlim tika ievietoti 1335 cilvēki.²⁶

Statistikas komisariāta sastādītos cietumu darbības nedēļas un mēneša pārskatus iespējams salīdzināt ar Tieslietu komisariāta dienas pārskatiem. Šie dokumenti arī nav pilnīgi, jo trūkst ziņas par cietumu darbību līdz janvāra vidum, kā arī par laika posmu no 5. līdz 9. februārim un no 20. līdz 22. maijam. Spiežot pēc Tieslietu komisariāta pārskatos sniegtajām ziņām, martā cietumos tikuši ievietoti 822 cilvēki (nevis 717), no Latvijas apriņķu uz Rīgas cietumiem pārvietoti vēl 140;²⁷ aprīlī cietumos ievietoto skaits pieaudzis līdz 1367 cilvēkiem (pretēji Statistikas komisariāta minētajiem 1335), bet no citiem cietumiem pārvietoto skaits līdz 248.²⁸ Maijā apcietināto un cietumos ieslodzīto skaits sarucis līdz 272 un no citiem cietumiem pārvietoto – līdz 26.²⁹

Salīdzinot abu komisariātu sastādītos pārskatus, var droši apgalvot, ka Tieslietu komisariāta sniegtajām ziņām par ieslodzīto skaitu ir augstāka ticamības pakāpe. Statistikas komisariātā ziņas ienāca vēlu, tās balstījās uz citu iestāžu piesūtītiem pārskatiem un tādēļ varēja būt nepilnīgas. Turklāt Rīgas Soda apakšnodaļas lietās atrodami cietumu dienas pārskati (tajos ir norādītas ziņas par ieslodzīto skaitu līdz 20. maijam), kurus sastādījusi cietumu administrācija, atbilst Tieslietu komisariāta sniegtajām ziņām. Par to, ka Statistikas komisariāta mēneša pārskati nepilnīgi atspoguļo ieslodzīto skaitu, liecina kaut vai tas, ka decembrī un janvārī norādītais ieslodzīto kopskaits (706 cilvēki) ir mazāks par 29. janvāra Tieslietu komisariāta pārskatā atrodamo Gubernas un Sieviešu cietuma ieslodzīto kopskaitu (714 cilvēki).³⁰ Ņemot vērā apstākli, ka cietumos cilvēki tika ne vien ieslodzīti, bet arī atbrīvoti (līdz 29. janvārim atbrīvoti bija vismaz 26), kopējais ieslodzīto skaits janvārī ievērojami pārsniedza septiņus simtus.

Grūti nosakāms ir precīzs cietumos ieslodzīto skaits februārī. To noskaidrot traucē dienas pārskatu trūkums par laika posmu no 4. līdz 10. februārim un 16. februāri. Zināms, ka februāra otrajā pusē (no 15. līdz 28. februārim) Rīgas cietumos tika ieslodzīti 208 cilvēki un 49 pārvesti uz Rīgu no citiem Latvijas cietumiem. Pārējās februāra dienās, par kurām saglabājušies pārskati, cietumos tika ievietoti vis-

maz 79 cilvēki. Jāatzīmē, ka arī šeit varētu būt pieļautas neprecizitātes, jo, salīdzinot pārskatos minētos skaitļus, redzams, ka Sieviešu cietumā ieslodzīto skaits pirmajās četrās februāra dienās pieaudzis no 333 līdz 356, lai gan šajā laikā apcietināto skaits bijis tikai 4, bet atbrīvoto – 11.³¹ Ņemot vērā, ka februāra sākumā uz Rīgu tika pārvesti arī 199 Valkas cietuma ieslodzītie, kopējais februārī Rīgas cietumos ieslodzīto skaits bija vismaz 565 cilvēki.

Apkopojot un salīdzinot dažādu iestāžu sniegto informāciju, var izdarīt secinājumu, ka Rīgas cietumos lielinieku režīma laikā tika ievietots aptuveni 4200 personu (sk. 1. tabulu).

1. tabula

RĪGAS CIETUMOS IESLODZĪTO PERSONU SKAITS³²

Mēnesis	Statistikas komisariāta ziņas	Tieslietu komisariāta ziņas	Aptuvenās aplēses
Janvāris	706	NZ (nav ziņu)	~ 750
Februāris	376	336	~ 570
Marts	717	962	962
Aprīlis	1335	1615	1615
Maijs	NZ	298	~ 300
Kopā	3134	3132	ap 4200

Novērtējot ieslodzīto skaita svārstības, var izdarīt secinājumu, ka tās bija cieši saistītas ar Padomju Latvijas iekšpolitiskajām norisēm un militāro situāciju. Augstie janvāra rādītāji atspoguļoja jaunās varas aktivitātes īsi pēc Rīgas ieņemšanas, plaši veicot potenciālo pretinieku arestus. Februārī, kad militārā un politiskā situācija stabilizējās, jaunpienākušo ieslodzīto skaits ievērojami samazinājās. Savukārt martā līdz ar neveiksmēm frontē un varas nestabilitātes pieaugumu ievērojami palielinājās cietumnieku skaits. Augstie aprīļa skaitļi ir saistāmi ar iepriekš minēto ķīlnieku ņemšanas kampaņu Rīgā, bet salīdzinoši nelieli maija rādītāji – ar atkārtotu militārās situācijas stabilizēšanos.

Tieslietu komisariāta pārskati ļauj noteikt ne vien ieslodzīto kopējo skaitu, bet arī tā dinamiku un atsevišķu cietumu noslogotību (sk. 2. tabulu). Pirmajā pārskatos minētajā dienā – 20. janvārī abos tobrīd darbojošos Rīgas cietumos kopsummā bija ieslodzītas 474 personas.³³ Līdz pat aprīļa sākumam cietumnieku skaits pakāpeniski pieauga, maksimumu sasniedzot 7. aprīlī – otrajā ķīlnieku kampaņas dienā, kad Rīgas cietumos atradās 1964 ieslodzītie.³⁴ Turpmāk ieslodzīto

skaits pakāpeniski saruka, un pēdējā cietumu darbības dienā, par kuru mums ir drošas ziņas, – 20. maijā bija 1217 cietumnieki.³⁵

Runājot par atsevišķu cietumu noslogotību, jāsecina, ka visi trīs Rīgas cietumi piedzīvoja ievērojamas ieslodzīto skaita svārstības. Līdz janvāra beigām lielākā daļa ieslodzīto atradās Gubernas cietumā, bet janvāra beigās un februāra sākumā cietumnieku skaita ziņā to apsteidza Sieviešu cietums. Tā 1. februārī Sieviešu cietumā atradās 333 ieslodzītie, Gubernas cietumā – 311, bet 12. februārī šie skaitļi attiecīgi bija 257 un 224.³⁶ Pārskati liecina, ka šajā laikā Gubernas cietums tika izmantots salīdzinoši maz, ieslodzītie galvenokārt tika ievietoti Sieviešu cietumā un izremontētajās Centrālcietuma telpās.

Februāra beigās un marta sākumā, kā arī ķīlnieku kampaņas laikā par līderi ieslodzīto skaita ziņā kļuva Centrālcietums, sasniedzot skaitlisko maksimumu 9. aprīlī, kad tur ieslodzījumā atradās 1070 cilvēki.³⁷ Vienlaikus ievērojami pieauga Gubernas cietuma iemītnieku skaits, un aprīļa beigās un maijā šeit atradās visvairāk ieslodzīto. Jāatzīmē, ka Sieviešu cietumā, sākot ar marta vidu, neskaitot samērā īso ķīlnieku kampaņas laiku, no jauna ievietoto apcietināto skaits bija niecīgs. Rezultātā cietumnieku skaits šeit nepārtraukti samazinājās – 14. martā Sieviešu cietumā vēl atradās 179 ieslodzītie, bet 1. maijā – 86 un 20. maijā – tikai 80.³⁸

2. tabula

IESLODZĪTO SKAITA IZMAIŅAS RĪGAS CIETUMOS³⁹

Datums	Ieslodzīto kopskaits	No tiem:		
		Gubernas cietumā	Sieviešu cietumā	Centrāl-cietumā
20. janvāris	474	353	121	–
1. februāris	644	311	333	–
15. februāris	667	227	221	219
1. marts	948	326	170	452
15. marts	987	385	150	452
1. aprīlis	1056	626	109	321
15. aprīlis	1561	728	124	709
1. maijs	1384	737	86	561
20. maijs	1217	663	80	474

Analizējot Rīgas cietumos ieslodzīto skaitliskos rādītājus, jāsecina, ka to svārstības gan mēnešu, gan atsevišķu cietumu šķērsgrīzumā bija visai būtiskas. Tas ir izskaidrojams ar Padomju Latvijā īstenotā sarkanā terora īpatnību – iedzīvotājus ne vien masveidīgi apcietināja, bet arī

masveidīgi atbrīvoja. Tikai neliela daļa ieslodzīto izcieta padomju tiesu iestāžu piespriestus sodus, vairākums atradās cietumos tā sauktajā izmeklēšanas stadijā, kad apcietināto vaina vēl nebija noskaidrota un pret viņiem tika vākti pierādījumi. Daudzi tika ieslodzīti uz nepamatotu aizdomu pamata, pat bez apsūdzības uzrādīšanas. Pret lielu daļu (aptuveni divām trešdaļām) apcietināto personu bija savākts tik maz pierādījumu, ka pēc dažām nedēļām vai mēnešiem tās nācās atbrīvot.

IESLODZĪTO STRUKTŪRA

Arhīvu materiāli ļauj noskaidrot ne vien cietumnieku skaitu un tā svārstības, bet, balstoties uz dažādiem parametriem, arī ieslodzīto struktūru. Atsevišķi aplūkosim cietumnieku dzimuma, nacionālo un tiem izvirzīto apsūdzību sadalījumu (sk. 3. un 4. tabulu). Vispirms jāatzīmē, ka Rīgas cietumos nonāca ļoti dažādu kategoriju ieslodzītie. Līdzās civiliedzīvotājiem līdz februāra sākumam cietumos tika ievietotas arī Padomju Latvijas armijas militārpersonas, bet visa perioda garumā – karagūstekņi. Zināmā mērā tas bija iepriekšējā režīma ieviestās kārtības turpinājums, kad dažādos noziegumos apsūdzētās militārpersonas tika ievietotas Rīgas Kara cietumā (piemēram, naktī no 1918. gada 29. uz 30. decembri pret Pagaidu valdību sacēlušās 1. Rīgas aizsardzības rotas 191 kareivis un 2 virsnieki⁴⁰). Lielinieki pēc varas pārņemšanas Rīgas Kara cietumu pārdēvēja par Gubernas cietumu un turpināja tajā ievietot militārpersonas. Par to liecina 30. janvārī sastādītais saraksts par 110 vācu karavīru atbrīvošanu, kā arī uz Rīgas virssardzi pārvietojamo saraksts.⁴¹

Ieslodzīto sastāvu vēl daudzveidīgāku padarīja lielinieku režīma piekoptā ķīlnieku ņemšanas prakse. Par ķīlniekiem visbiežāk izraudzīti cilvēki, kuri tika apvainoti “objektīvajos” noziegumos – viņu vienīgā vaina bija piederība kādai no ideoloģiski aizdomīgajām nacionālajām vai sociālajām grupām.

Visi ieslodzītie, sākot ar februāra vidu, tika dalīti divās lielās daļās: politiskajos un kriminālajos noziegumos apsūdzētajos.⁴² No 15. februāra cietumu dienas pārskati tika sastādīti atsevišķi katrai no minētajām grupām. Šāds dalījums izpaudās arī praktiskā ieslodzīto izvietošanā, ietekmējot cietumu iemītnieku sastāvu. Gubernas cietums un Sieviešu cietums pamazām tika pārvērsti par “politiskajiem” cietumiem. Pēdējie kriminālnoziedznieki Gubernas cietumu pameta 20. martā, bet Sieviešu cietums tika atbrīvots no atlikušajiem sešiem kriminālieslodzītajiem 6. aprīlī.

Jāatzīmē, ka dalījums “politiskajos” un “kriminālajos” bija visai nosacīts. Padomju iestāžu pārskatos minētie noziegumu veidi ļauj tikai aptuveni nojaust, kas tika saprasts ar katru no šiem jēdzieniem.⁴³ Šķiet, ka par “politiskajiem” līdzās kontrrevolūcijā, piederībā pie baltās

gvardes un policijas un par padomju valdības aizskaršanu apvainotajiem tika uzskatīti visi, kuri nebija apcietināti par acīmredzami kriminālu nodarījumu izdarīšanu (zādzību, laupīšanu, slepkavību utt.), kā arī ķīlnieki un karagūstekņi.

Par to, ka neskaidrība apsūdzēto dalījumā valdīja arī padomju darbinieku vidū, liecina apstākļi, ka februāra sākuma pārskatos Rīgas cietumos skaitliskā pārsvarā bija par krimināliem noziegumiem apcietinātie, to vidū arī 192 no 202 Centrālcietumā ieslodzītajiem.⁴⁴ Tas ļauj izdarīt pieņēmumu, ka visi no Valkas cietuma pārvestie 199 ieslodzītie pārskatos atzīmēti kā kriminālnoziedznieki. Turklāt divu dienu laikā (no 15. līdz 17. februārim) kriminālnoziedznieku skaits Centrālcietumā bija pieaudzis par 178 cilvēkiem (no 192 līdz 370), lai gan jāšaubās par Rīgas milicijas spējām tik īsā laikā notvert tik prāvu skaitu zagļu un laupītāju. Par visai nosacīto iedalījuma raksturu netieši liecina arī ieslodzīto masveida apšaušanas kampaņu rezultāti, kad nāvēssodi lielā skaitā tika izpildīti gan politiskajiem, gan kriminālnoziedzniekiem.

Sākot ar februāra beigām un līdz lielinieku varas pēdējām dienām, neskatoties uz iepriekšminētajām iespējamām uzskaites kļūdām un nepilnībām, Rīgas cietumos ievērojamā skaitliskā pārsvarā bija politiskie ieslodzītie. To skaits strauji pieauga marta beigās un aprīļa sākumā, kad cietumos tika ieslodzīts daudz ķīlnieku un represīvās iestādes centās Rīgā arestēt pēc iespējas vairāk aizdomīgo personu.⁴⁵ Maija vidū, īsi pirms lielinieku padzīšanas no Rīgas, par politiskajiem noziegumiem apcietināto lielākā daļa bija koncentrēta Gubernas cietumā. 20. maijā no 859 politiskajiem ieslodzītajiem 663 atradās šajā cietumā.⁴⁶ Divas dienas vēlāk tieši Citadeli (Gubernas cietumu) barona Hansa fon Manteifela vadītā trieciennodaļa izvēlējās par galveno uzbrukuma mērķi pēc pārklūšanas pāri Daugavai. Kaut arī pārdrošais komandieris krita ielu kaujās, landesvēra karavīriem izdevās atbrīvot visus Gubernas cietumā ieslodzītos.

Lielinieku režīma laikā Rīgas cietumos ievietoto dzimuma struktūrā dominēja vīrieši. Līdz marta vidum sieviešu skaits cietumos bija niecīgs, tas nesasniedza pat desmito daļu no ieslodzīto kopskaita. Tikai marta beigās un aprīļa sākumā ievērojami pieauga cietumnieču īpatsvars. Maija sākumā tas sasniedza 30%, bet maija beigās nedaudz samazinājās – līdz aptuveni ceturtajai daļai no ieslodzīto kopskaita.

Sieviešu īpatsvara palielināšanos ieslodzīto vidū var izskaidrot ar Padomju Latvijā martā uzsākto vispārējo mobilizāciju armijas papildināšanai, kura vistiešākajā veidā skāra vīriešu kārtas pārstāvjus. Līdz ar vīriešu skaita ievērojamu samazināšanos frontes aizmugurē sarkanais terors arvien tiešāk skāra sievietes. Šādu pieņēmumu apstiprina sieviešu arvien biežākā apvainošana kontrrevolūcijā un baltās gvardes organizēšanā. Statistikas komisariāta pārskati liecina, ka no decembra līdz februārim ieslodzīto vidū tikai piecas sievietes tika

apcietinātas saistībā ar kontrrevolūciju vai piederību baltajai gvardei, bet martā šādu sieviešu skaits bija 21.⁴⁷

Jāatzīmē, ka sievietes bija izkļiedētas pa visiem Rīgas cietumiem un Sieviešu cietumā visu padomju varas periodu ieslodzīto vidū vīrieši bija skaitliskā pārsvarā. Vienīgi pēdējās lielinieku režīma dienās Sieviešu cietumā ieslodzīto dzimuma proporcijas kļuva līdzīgākas. Piemēram, 20. maijā Sieviešu cietumā bija ieslodzīti 44 vīrieši un 37 sievietes (salīdzinājumam: 15. februārī Sieviešu cietumā atradās 213 vīrieši un tikai 8 sievietes).⁴⁸

3. tabula

RĪGAS CIETUMOS IESLODZĪTO DZIMUMA UN APSŪDZĪBU STRUKTŪRA⁴⁹

Datums	Ieslodzīto kopskaits	No tiem		No tiem	
		vīrieši	sievietes	politiskie ieslodzītie	krimināl-ieslodzītie
20. janvāris	474	NZ	NZ	NZ	NZ
1. februāris	644	618	26	NZ	NZ
15. februāris	667	631	36	265	402
1. marts	948	879	69	568	380
15. marts	987	902	85	605	382
1. aprīlis	1056	877	179	757	299
15. aprīlis	1561	1180	381	1195	366
1. maijs	1384	979	405	1025	359
20. maijs	1217	894	323	859	358

Par cietumos ieslodzīto nacionālo struktūru arhīvu materiālos ir saglabājušās tikai fragmentāras ziņas. Vienīgais dokuments, kurš ir mūsu rīcībā un sniedz plašākas ziņas par minēto jautājumu, ir Centrālcietuma 29. aprīļa ieslodzīto pārskats, kurā līdzās ieslodzītā vārdam, vecumam, dzimumam, sociālajam stāvoklim un apsūdzībai ir norādīta arī nacionalitāte.⁵⁰ Jāatgādina, ka Centrālcietums bija tikai viens no trim Rīgas cietumiem un ieslodzīto sastāva ziņā tobrīd ievērojami atšķīrās no Sieviešu un Guberņas cietuma, jo šeit līdzās politiskajiem noziedzniekiem bija koncentrēti visi Rīgas kriminālnoziedznieki.

No 591 Centrālcietumā ievietotā 239 bija vācieši (40%), 198 latvieši (33%), 45 krievi (7%), 33 igauņi, 30 ebreji, 17 poļi, 8 lietuvieši un 21 ar nenosakāmu nacionalitāti.⁵¹ Vāciešu īpatsvars bija vēl lielāks starp tobrīd cietumā ieslodzītajiem ķīlniekiem. No 192 ķīlniekiem (32% no cietumnieku kopskaita) 175 bija vācieši (91% no ķīlnieku kopskaita), 7 latvieši, 4 krievi, 3 igauņi, 2 ebreji un 1 polis. Savukārt no pārējiem

ieslodzītajiem 64 vāciešiem deviņi tika apvainoti kontrrevolūcijā, piederībā baltgvardiem vai policijai, viens apcietināts par neatļautu ieroču turēšanu un divi – uz aizdomu pamata. Citu nacionālo grupu vidū, izņemot latviešus, nav identificējama tik liela daļa politiskajos noziegumos apsūdzēto (sk. 4. tabulu). Varam secināt, ka lielākā daļa Centrālcietumā ieslodzīto vāciešu tika turēti kā politiskie noziedznieki un minētie skaitļi apliecina latviešu komunistu īpašo attieksmi pret vācbaltu minoritāti.

4. tabula

CENTRĀLCIETUMA IESLODZĪTO NACIONĀLĀ STRUKTŪRA 29. APRĪLĪ⁵²

Nacionalitāte	Kopā ieslodzīti	No tiem kā ķīlnieki	No tiem par kontr- revolūciju u.c.*
Vācieši	239	175	9
Latvieši	198	7	17
Krievi	45	4	–
Igauņi	33	3	3
Ebreji	30	2	–
Poļi	17	1	1
Lietuvieši	8	–	–

* Par kontrrevolūciju, piederību baltajai gvardei un policijai.

Jāatzīmē, ka Centrālcietuma 29. aprīļa pārskatu iespējams salīdzināt ar Tieslietu komisariāta sastādītajiem dienas pārskatiem. Tajos redzams, ka 29. aprīlī Centrālcietumā atradušies 588, nevis 591 ieslodzītais, no tiem 377 par kriminālnoziedzumiem un 211 par politiskajiem noziegumiem apcietināto.⁵³ Zinot, ka kopējais ķīlnieku skaits bija 192 un par kontrrevolūciju apsūdzēto vien 30, vēlreiz gūstam apstiprinājumu, ka dalījums politiskajos un kriminālnoziedzniekos bija visai nosacīts un par politiskiem noziegumiem apcietināto skaits patiesībā varēja būt lielāks, nekā minēts oficiālajos pārskatos.

CIETUMNIEKU DZĪVES APSTĀKĻI

Arhīvu dokumentos atrodamas ziņas par vairākiem svarīgiem ieslodzīto dzīves apstākļu aspektiem, no kuriem sīkāk aplūkosim ieslodzīto uzturu un veselības aprūpi, kā arī mirstības rādītājus. Kopumā jāatzīst, ka ieslodzīto dzīves apstākļi, līdzīgi kā vairākumam Padomju Latvijas iedzīvotāju, pakāpeniski pasliktinājās. Viens no galvenajiem iemesliem bija vispārējs pārtikas trūkums lielnieku režīma laikā.

Pirmais Centrālcietuma ieslodzīto pārtikas normu projekts tika izstrādāts janvāra beigās, izmantojot Rīgas Interimcietuma (bijušā Termiņcietuma) priekšnieka Vulfa 2. janvāra ziņojumā iekļauto ēdienu sarakstu.⁵⁴ Lielinieku projektā bija samazināts putraimu, miltu un kartupeļu daudzums, kompensējot to ar papildu sāls devu un zirņiem. Pirms Centrālcietuma atvēršanas vienam ieslodzītajam mēnesī bija paredzēts tērēt, pārvēršot mūsu izmantotajās mērvienībās,⁵⁵ 12,2 kg maizes, 1 kg sāls, 250 g tauku vai 1,5 kg gaļas, 3,2 kg skābu kāpostu, 1,6 kg miltu, 1,6 kg putraimu, 120 g sīpolu, 4,9 kg kartupeļu, 1,6 kg zirņu.⁵⁶ Tomēr vispārēja pārtikas trūkuma apstākļos ieslodzītos nebija iespējams apgādāt ar tik lielu pārtikas daudzumu, tādēļ minētais plāns palika tikai ieceris līmenī. Marta, aprīļa un maija plānā Centrālcietuma ieslodzītajiem bija paredzētas krietni mazākas devas: 6,1 kg maizes, 950 g sāls, 409 g gaļas, 3,2 kg skābu kāpostu, 3,2 kg putraimu un miltu, 136 g sīpolu un 1,6 kg zirņu mēnesī.⁵⁷

Februāra vidū – pirms centralizētas ieslodzīto pārtikas normas noteikšanas – Gubernas cietumā ieslodzītais dienā vidēji saņēma pusmārciņu (204 gramus) maizes, 25 g marmelādes, 17 g kafijas, 25 g gaļas, 34 g putraimu, 100 g kartupeļu, 50 g kāpostu, 25 g zirņu, 42 g kāļu un burkānu, 17 g miltu un 25–34 g sāls. Šādu uzturu cietumnieki saņēma no 1. februāra, brokastīs viņiem tika izsniegta maize, marmelāde un kafija, pusdienās un vakariņās – zupa.⁵⁸ Minētais pārtikas daudzums praktiski neatšķīrās no janvāra normas, kuras uzturvērtība bija 1300 kilokaloriju dienā.⁵⁹

Tomēr jāšaubās, vai cietumnieki tiešām saņēma visu tiem paredzēto pārtikas devu. Gubernas cietuma marta budžetā 1000 ieslodzīto ēdināšanai bija paredzēts tērētniecīgu summu – 18 000 rubļu⁶⁰ jeb 60 kapeikas uz vienu ieslodzīto dienā. Tā bija trīsreiz mazāka summa par Centrālcietuma janvāra plānā paredzēto, kaut arī formāli tik ievērojams pārtikas daudzuma samazinājums nebija plānots. Tas varētu nozīmēt, ka vai nu ieslodzītie nesaņēma visu tiem pienākošos pārtikas daudzumu, vai arī tās kvalitāte bija ārkārtīgi zema.

27. februārī Rīgas Strādnieku deputātu padomes Izpildu komitejas (Iskorada) prezidija sēdē tika noteiktas centralizētas Rīgas cietumos ieslodzīto pārtikas normas. Cietumnieki, spriežot pēc Iskorada noteiktās 3/8 mārciņas (153 g) maizes devas dienā, uztura ziņā tika pielīdzināti zemākajai – trešajai pilsētas iedzīvotāju kategorijai (tajā ietilpa buržuāzijas pārstāvji, veci cilvēki un pārējie, kuri neveica sociāli noderīgus darbus).⁶¹ Līdz ar šo lēmumu ieslodzītie tika pakļauti bada apstākļiem. Viņu stāvokli vēl sliktāku padarīja apgrūtinātā produktu saņemšana no ārpusaules.⁶²

Sliktās ieslodzīto ēdināšanas rezultāts bija strauja slimību izplatība cietumos. Par to liecina fakts, ka saslimstības apmēri Rīgas cietumos strauji pieauga marta sākumā – īsi pēc Iskorada noteikto

normu ieviešanas. Tā, piemēram, 3. martā Centrālcietumā bija tikai 23 slimnieki, savukārt 14. martā – 63, bet pēc nedēļas – jau vairāk par simtu.⁶³ Aprīlī slimību izplatība kļuva vēl straujāka, to veicināja siltāka laika iestāšanās un vispārējā Rīgas iedzīvotāju veselības un pārtikas stāvokļa pasliktināšanās.

Jāatzīmē, ka pārējos Rīgas cietumos salīdzinājumā ar Centrālcietumu slimu skaits bija krietni mazāks. To daļēji var izskaidrot ar apstākli, ka smagāk slimos no Sieviešu un Gubernas cietuma centās pārvietot uz Centrālcietuma slimnīcu. Jāņem vērā arī specifiskā slimnieku uzskaitē, jo Tieslietu komisariāta dienas pārskatos atzīmēti tikai slimnīcās ievietotie. Savukārt no nepilnīgajiem Statistikas komisariāta pārskatiem redzams, ka liela daļa cietumnieku (vismaz Gubernas cietumā) bija slimi, bet atradās kamerās. Piemēram, Gubernas cietumā no 20. līdz 27. aprīlim slimnīcā tika ievietoti 25, bet kamerās atradās 120 slimnieki.⁶⁴

Augstos saslimstības rādītājus Rīgas cietumos varēja skaidrot ar pārtikas trūkumu, kā arī sliktajiem sadzīves un higiēnas apstākļiem. Piemēram, 18. marta ziņojumā Centrālcietuma pārzinis norādīja, ka tīfs un citas slimības cietumā rodas no netīrības, un lūdza piešķirt ieslodzīto vajadzībām pudu ziepju.⁶⁵ Turklāt vienīgā lielākā Rīgas cietumu slimnīca bija steigā izremontēta un diez vai spēja nodrošināt tikpat kvalitatīvu palīdzību kā pilsētas slimnīcas, uz kurām ieslodzītos bija atļauts pārvietot tikai ārkārtas gadījumos.

Situāciju vēl sarežģītāku padarīja medikamentu un kvalificēta medicīniskā personāla trūkums. Medicīniskais personāls jau februārī tika mobilizēts armijas vajadzībām, bet cietumu vadība pievērsa niecīgu uzmanību medikamentu sagādāšanai. Piemēram, Gubernas cietumā februāra un marta budžetā medikamentu iegādei bija atvēlēti tikai 100 rubļi.⁶⁶ Vājās medicīniskās aprūpes apstākļos vienīgais līdzeklis, kā uzlabot slimnieku stāvokli, bija slimajiem noteiktā palielinātā pārtikas norma, kura bija pielīdzināta pilsētas slimnīcu devai. Martā Centrālcietumā slimnieki saņēma vienu mārciņu (409 gramus) maizes, 100 g gaļas, 25 g cukura, 20 g miltu, 20 g kafijas, 409 g kartupeļu, 30 g sāls, 22 g sviesta, 75 g putraimu, 20 g žāvētu sakņu un 250 g svaigu sakņu dienā.⁶⁷ Smagi slimajiem bija paredzēta arī piena norma. Tomēr, spriežot pēc atkārtotajiem cietumu ārstu lūgumiem par piena un citu produktu piešķiršanu, šo normu cietumnieki ne vienmēr saņēma.⁶⁸

Aprīļa sākumā līdz ar pavasara iestāšanos un apcietināto skaita pieaugumu arī slimnieku skaits turpināja palielināties. Pirmajās divās aprīļa nedēļās tas pieauga no 130 līdz 178 cilvēkiem.⁶⁹ Tikai aprīļa otrajā pusē pēc daudzu apcietināto atbrīvošanas slimnieku skaits saruka par vairākiem desmitiem. Jauns saslimstības uzliesmojums vērojams maijā, turpinoties līdz pat lielinieku režīma krišanai maija beigās. 7. maijā Centrālcietuma slimnīcā atradās 157 slimnieki, no tiem 80 smagi slimi

(t.sk. 70 ar tīfu),⁷⁰ bet pēc divām dienām slimnīcā bija jau 211 cilvēku. Līdz pat 20. maijam (par to ir saglabājušās pēdējās ziņas) slimnieku skaits turpināja lēnām pieaugt, sasniedzot 244 cilvēkus.⁷¹ Jāatzīmē, ka šajā laikā ievērojami pieauga slimnieku skaits ne tikai Centrālcietuma slimnīcā, bet arī Gubernas cietumā, jo pirmajā acimredzot tos vairs nebija iespējams izvietot. Maija pirmajā pusē slimnieku skaits Gubernas cietumā pieauga no 30 līdz 58, bet turpmāk nedaudz samazinājās.⁷²

Lai gūtu priekšstatu par slimību izplatības apmēriem, slimnieku skaits jāsalīdzina ar cietumnieku kopskaitu (sk. 5. tabulu). Redzams, ka maija vidū situācija kļuva faktiski nekontrolējama, slimnieku daļai pieaugot tik ļoti, ka Centrālcietums bija pārvērties par slimnīcu (katrs otrais ieslodzītais bija slims) un aptuveni katra ceturta Rīgas cietumnieka veselības stāvoklis bija tik slikts, ka to nācās hospitalizēt.

5. tabula

RĪGAS CIETUMOS IESLODZĪTO VESELĪBAS
STĀVOKLIS⁷³

Datums	Ieslodzīto skaits Centrālcietumā	Slimnieku skaits Centrālcietuma slimnīcā	Kopējais ieslodzīto skaits Rīgas cietumos	Kopējais slimnieku skaits Rīgas cietumos
5. marts	430	29	995	31
14. marts	445	63	1012	67
22. marts	467	102	1022	106
8. aprīlis	1032	130	1893	142
13. aprīlis	715	179	1536	202
7. maijs	494	157	1243	215
20. maijs	474	244	1217	319

Pārtikas trūkuma un epidēmiju izplatības apstākļos neizbēgama bija augsta ieslodzīto mirstība. Līdz marta vidum nāves gadījumi (neskaitot nāvessodus) Rīgas cietumos bija ārkārtīgi reti. Tikai marta beigās līdz ar slimību strauju izplatīšanos mirušo skaits pieauga – 18. martā nomira divi, 20. martā viens, 21. martā viens un arī 27. martā viens cilvēks. Aprīlī ieslodzīto nāves gadījumi kļuva par ikdienišķu parādību. Gandrīz katru dienu Centrālcietumā vai Gubernas cietumā mira pa kādam ieslodzītajam. Situācija vēl vairāk pasliktinājās maijā, kad atsevišķās dienās mira vairāki cietumnieki: 5. maijā viens, 6. maijā arī viens, 7. maijā divi, 8. maijā pieci, 9. maijā viens utt. Kopumā martā nomira seši, aprīlī 28 un maijā pirmajās divdesmit dienās 26 cietumnieki. Lielinieku varas laikā Rīgas cietumos mirušo kopskaits sasniedza vismaz 60 cilvēkus.

NĀVESSODI

Neskatoties uz smagajiem dzīves apstākļiem Rīgas cietumos, to drūmākā puse bija daudzie nāvessodi, kuri tika izpildīti vai nu cietumu teritorijā (Centrālcietuma pagalmos, Sieviešu cietuma dārzā un citur), vai netālu no tiem. Literatūrā visbiežāk minētā ir 32 Centrālcietumā ieslodzīto nošaušana 22. maijā dažas stundas pirms lielinieku padzīšanas no Rīgas. Tomēr masveida nāvessodu izpildīšana sākās daudz agrāk.

Parastos apstākļos cietumnieka likteni lielinieku režīma laikā izšķīra Revolucionārā tribunāla sēdēs, kuru lēmumi nebija pārsūdzami. Pēc pasludinātā sprieduma nāvessods bija jāizpilda 24 stundu laikā. Citādi bija ārkārtējās situācijās, piemēram, marta vidū, kad pēc Jelgavas ieņemšanas pretinieks apdraudēja Rīgu. Tolaik tika izveidota speciāla komisija, kura cietumos uz vietas izskatīja ieslodzīto lietas un paātrināti lēma par viņu likteni. Praksē tas nozīmēja daudz nevainīgu cilvēku nāvi, jo apsūdzēto lietām bieži trūka pierādījumu un kā vienīgais nošaušanas pamatojums varēja kalpot izvirzītā apsūdzība.

Līdz marta vidum nošauto cietumnieku skaits Rīgā nedaudz pārsniedza četrdesmit. Pirmie nāvessodi tika izpildīti jau 6. janvārī, kad Sieviešu cietumā tika nošauti pieci cilvēki. Janvārī, februārī un marta sākumā nāvessodi tika izpildīti nelielām ieslodzīto partijām – masveidīgākais bija 11. februāra nāvessods, kad uzreiz tika nošauti septiņi Gubernas cietumā ieslodzītie. Situācija mainījās 14. martā līdz ar sliktām ziņām no frontes (landesvērs todien ieņēma Talsus). 14. martā 57 vai, pēc citām ziņām, 62 Gubernas cietumā ieslodzītie tika nošauti Biķernieku mežā.⁷⁴ 15. martā Sieviešu cietuma dārzā tika nošauti 30 cilvēki un Centrālcietumā deviņi, bet 18. martā 29 Gubernas cietumā ieslodzītie. Šaušanas turpinājās 19., 20., 24., 27. un 28. martā (attiecīgi 28, 4, 30, 38, 3 nāvessodi). Par cietumu vadības nostāju pret masveidīgajiem nāvessodiem liecina fakts, ka 19. un 20. martā 32 Gubernas cietuma kalpotājiem no cietuma krājumiem papildus tika izsniegta pārtika. Zinot, ka 18. un 20. martā Gubernas cietumā tika nošauti 32 cilvēki, jāsecina, ka nogalināto pārtikas norma tika sadalīta starp cietumsargiem.⁷⁵

Jāatzīmē, ka marta apšaušanu laikā upuru skaits varētu būt pat lielāks, jo, salīdzinot Centrālcietuma pārskatus, redzams, ka 26. martā politisko ieslodzīto skaits samazinās par 60 vīriešiem un divām sievietēm, kaut gan nav norādīts, ka šajā dienā kāds būtu atbrīvots. G. Popofs raksta, ka 25. un 26. martā šaušanas turpinājās, tikai anonīmi, padomju preseī paziņojot, ka to mērķis ir Rīgas pilnīga iztīrīšana no kontrevolucionāriem.⁷⁶ Tātad ļoti iespējams, ka arī šie sešdesmit divi “pazudušie” cietumnieki jāuzskata par nošautiem.

Kopējais lielinieku režīma nogalināto cietumnieku skaits ir grūti nosakāms. G. Popofs norāda, ka laika posmā no 11. marta līdz 3. ap-

rīlim nošauts 350–400 cilvēku, bet kopumā padomju varas laikā Rīgā izdarīti 1549 nāvessodi.⁷⁷ Tomēr šie skaitļi, visticamāk, ir pārspīlēti. Apkopojot dažādos dokumentos atrodamo informāciju, nāvessodu skaits svārstās no 276 līdz 307, neskaitot 22. maija 32 upurus. Pievienojot sešdesmit divus 26. martā Centrālcietumā “pazudušos” cietumniekus, nošauto skaits četrarpus mēnešus ilgajā lielinieku valdīšanas laikā varēja sasniegt četrus simtus.

SECINĀJUMI

Salīdzinoši īsajam lielinieku posmam cietumu darbībā bija raksturīgi dramatiski pavērsieni un traģiska bilance. Tā sākumu iezīmēja vieni no lielākajiem ieslodzīto nemieriem Latvijas cietumu vēsturē, kad no Termiņcietuma lielinieku ienākšanas priekšvakarā izlauzās aptuveni seši simti ieslodzīto, bet noslēgumu – barona Hansa fon Manteifela nāve, cenšoties atbrīvot Guberņas cietumā ieslodzītos tautiešus, un Centrālcietumā ieslodzīto masveida apšaušana 1919. gada 22. maijā.

Rīgas cietumu bilanci četrarpus mēnešus ilgajā lielinieku varas laikā veidoja aptuveni 4200 ieslodzīto (no tiem lielākā daļa apcietināta par politiskiem noziegumiem), vairāk nekā 300 izpildītu nāvessodu un vismaz 60 nāves gadījumus no bada un slimībām. Tātad gandrīz katrs desmitais Rīgas cietumos ieslodzītais gāja bojā. Ieslodzīto struktūras analīze ļauj noteikt tā laika vidējo statistisko ieslodzītā portretu – tas bija par politiskiem noziegumiem apcietināts vācbaltu minoritātei piederīgs vīrietis. Jāpiebilst, ka kopumā vīriešu īpatsvars Rīgas cietumos lielinieku režīma laikā pakāpeniski samazinājās, bet politisko noziedznieku daļa palielinājās.

Cietumu darbības analīze ļauj labāk izprast Padomju Latvijā īstenotā sarkanā terora būtību. Tas balstījās uz iedzīvotāju masveida apcietināšanas praksi, arestus visbiežāk veicot uz aizdomu pamata un pat bez apsūdzību uzrādīšanas. Daudzo arestu un gandrīz tikpat daudzo ieslodzīto atsvabināšanu nolūks bija pēc iespējas plašāku aizdomīgo cilvēku grupu izolēšana, lai noskaidrotu, vai viņi ir potenciāli bīstami lielinieku režīmam. Lieki piebilst, ka daudzi nevainīgi cilvēki šādas politikas rezultātā zaudēja veselību vai pat dzīvību, mēnešiem ilgi atrodoties ieslodzījumā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sieviešu cietums tika izveidots vācu okupācijas varas laikā 1918. gada 22. martā, kad no pārpildītā Termiņcietuma uz toreizējo Rīgas pilsētas aresta namu (mūsdienās Tērbatas ielā 69) tika pārvestas ieslodzītās sievietes.
- ² Guberņas cietums atradās 1786. gadā celtajā trīsstāvu ēkā Citadelē (mūsdienās Citadeles ielā 7). Pirms lielinieku ienākšanas to sauca par Rīgas Kara cietumu.

- ³ Centrālcietums bija lielākais un modernākais Rīgas cietums, tas tika celts no 1902. līdz 1914. gadam un bija plānots 1360 ieslodzītajiem. 1915. gadā ieslodzītie no Centrālcietuma tika evakuēti uz Krieviju, cietums tika pamests, un līdz 1919. gadam tajā netika ievietoti ieslodzītie.
- ⁴ Arestētās civilpersonas varēja tikt īslaicīgi turētas arī milicijas iecirkņos, politiskās nodaļas aresta telpās, bet militārpersonas – Rīgas virssardzē. No marta vidus arestētie tika ievietoti arī koncentrācijas nometnēs.
- ⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-12 f., 1. apr., 140. l., 4.–6., 16., 17., 30., 31. lp.
- ⁶ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), PA-84 f., 2. apr., 34. l., 97., 103., 120. lp.
- ⁷ Ieslodzījuma vietas 1918–1938. – Rīga: Kriminālpolitiskā departamenta izdevums, 1939. – 198. lpp.
- ⁸ Valkas cietumu evakuēja janvāra pēdējās dienās, kad Valkai tuvojās igauņu karaspēks. 31. janvāra naktī, īsi pirms pilsētu ieņēma igauņi, daļai cietumnieku, nogalinot divus sargus, izdevās izlauzties no ieslodzījuma. 7. februārī Rīgas Centrālcietuma vadība pieņēma 199 Valkas cietumniekus un 22 cietuma uzraugus. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 43. lp.
- ⁹ Ieslodzījuma vietas 1918–1938. – 90. lpp.
- ¹⁰ 1919. gada 1. janvārī Termiņcietumā skaitījās 603 ieslodzītie, no tiem 86 bija izmeklēšanas stadijā, 517 notiesāti, no tiem 10 atradās slimnīcā, 13 pārmācības namā. LVA, PA-84 f., 2. apr., 34. l., 10. lp.
- ¹¹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 113. l., 46. lp.
- ¹² Turpat, P-613 f., 1. apr., 83. l., 1. lp. op.
- ¹³ Turpat, 3. lp. op.; Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 24. febr., Nr. 2. – 3. lpp.
- ¹⁴ LVVA, P-613 f., 1. apr., 83. l., 8. lp.
- ¹⁵ Turpat, 7. lp. op.
- ¹⁶ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 143. lp.
- ¹⁷ LVVA, P-21 f., 2. apr., 23. l., 7., 8. lp.
- ¹⁸ G. Popofs raksta, ka no Jelgavas uz Rīgu aizvests 351 cilvēks, no kuriem 284 izturēja pārgājienu. Sk.: *Popoff G. The city of the red plague. Soviet rule in a Baltic town.* – London: George Allen & Unwin, 1932. – P. 207, 208.
- ¹⁹ 15. martā Rīgas Soda apakšnodaļa, atsaucoties uz Revolucionārās cīņas padomes lēmumu, lūdza trīs dienu laikā iekārtot bijušo Termiņcietumu 200 apcietināto uzņemšanai, kā arī sagatavot pienācīgu apsardzi, izmantojot komunistus. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 168. lp.
- ²⁰ LVA, PA-31 f., 1. apr., 62. l., 12., 22. lp.
- ²¹ No 14. marta līdz 8. maijam Rīgā bija reģistrēti 3107 nāves gadījumi. Padomju iestādes atzina, ka daļa mirušo netika reģistrēta. Biežākie nāves iemesli bija tīfs un bads. Šajā laikā nāves gadījumu skaits sasniedza 56 dienā, pārsniedzot normālo rādītāju piecarpus reizes. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 13. l., 94., 95. lp.
- ²² Ieslodzījuma vietas 1918–1938. – 77. lpp.
- ²³ *Popoff G. The city of the red plague. Soviet rule in a Baltic town.* – P. 338.
- ²⁴ LVVA, P-9 f., 1. apr., 29. l.; P-12 f., 1. apr., 97., 98. l.; PA-84 f., 2. apr., 31.–33. l. Statistikas komisariāta pārskatus izmantojis Āris Puriņš, rakstot par sarkano teroru Latvijā. Sk.: *Puriņš Ā. Sarkanais terors Latvijā // Latvijas Vēsture.* – 1998. – Nr. 4. – 20. lpp.
- ²⁵ LVVA, P-9 f., 1. apr., 29. l., 24., 28., 42., 55. lp.
- ²⁶ Turpat, 13.–15., 17. lp.

- ²⁷ Dienas pārskatos trūkst ziņu par 2., 9. un 16. martu.
- ²⁸ Dienas pārskatos trūkst ziņu par 5. aprīli.
- ²⁹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 156.–204. lp.
- ³⁰ Turpat, 9. lp.
- ³¹ Turpat, 16., 21. lp.
- ³² Turpat, P-9 f., 1. apr., 29. l., 7.–55. lp.; P-12 f., 1. apr., 97. l., 3.–204. lp.
- ³³ Turpat, P-12 f., 1. apr., 97. l., 1. lp.
- ³⁴ Turpat, 126., 127. lp.
- ³⁵ LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.; 31. l., 106. lp.
- ³⁶ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 12., 22. lp.
- ³⁷ Turpat, 128., 129. lp.
- ³⁸ Turpat, 156. lp.; LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.
- ³⁹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 3.–204. lp.; LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.; 31. l., 106. lp.
- ⁴⁰ Sarkanais Karogs. – 1919. – 5. janv., Nr. 4. – 3. lpp.
- ⁴¹ LVA, PA-84 f., 2. apr., 34. l., 94.–95. lp. op., 114. lp.
- ⁴² Āris Puriņš piedāvājis cietumnieku dalījumu trīs grupās: par politiskiem, krimināliem un administratīviem nodarījumiem aizturētie. Tomēr šāds dalījums neatspoguļojas cietumu darbības pārskatos, kur tiek minēti tikai politiskie un kriminālnoziedznieki. Sk.: *Puriņš Ā. Sarkanais terors Latvijā // Latvijas Vēsture. – 1998. – Nr. 4. – 20. lpp.*
- ⁴³ Statistikas komisariāta pārskatos tika minēti 16 noziegumu veidi: kontr-revolūcija, piederība pie baltgvardiem, piederība pie policijas, dezertēšana, spiegošana, dienesta pārkāpumi, padomju valdības aizskaršana, padomju valdības pavēļu neizpildīšana, nepatiesu ziņu izplatīšana, spekulācija, laupīšana, slepkavība, zagšana, degvīna izgatavošana, dažādi noziegumi un neatļauta ieroču turēšana. Sk.: LVA, P-9 f., 1. apr., 29. l., 24. lp.
- ⁴⁴ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 29., 30. lp.
- ⁴⁵ Piemēram, Rīgas Politiskā apakšnodaļa aprīli līdzās lielumam skaitam ķīlnieku un kriminālnoziedznieku arestēja 335 kontrrevolucionārus un 24 baltgvardus. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 12. l., 68. lp.
- ⁴⁶ LVA, PA-84 f., 2. apr., 31. l., 106. lp.
- ⁴⁷ LVVA, P-9 f., 1. apr., 29. l., 24., 28., 42. lp.
- ⁴⁸ LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 23., 142. lp.
- ⁴⁹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 3.–204. lp.; LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.; 31. l., 106. lp.
- ⁵⁰ LVVA, P-12 f., 1. apr., 98. l., 44.–63. lp.
- ⁵¹ Atsevišķām personām nav norādīta nacionalitāte un to uzvārdus ir grūti identificēt ar kādu konkrētu nacionālo grupu.
- ⁵² LVVA, P-12 f., 1. apr., 98. l., 44.–63. lp.
- ⁵³ Turpat, 62. lp. op.; 97. l., 156., 157. lp.
- ⁵⁴ LVA, PA-84 f., 2. apr., 34. l., 13. lp.
- ⁵⁵ Krievu svara mērvienībās puds atbilda 40 mārciņām jeb 16,38 kilogramiem, mārciņa atbilda 96 zolotņikiem jeb 409 gramiem, zolotņiks atbilda 4,2 gramam.
- ⁵⁶ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 28. lp.
- ⁵⁷ Turpat, 87. lp.
- ⁵⁸ Turpat, 92. lp.
- ⁵⁹ Turpat, 34. l., 102. lp.
- ⁶⁰ LVVA, P-12 f., 1. apr., 140. l., 6. lp. op.

- ⁶¹ Sākot ar 19. maiju, Rīgas iedzīvotājiem tika noteiktas jaunas, vēl zemākas pārtikas normas. Trešās kategorijas pilsētnieki saņēma ceturtdaļmārciņu jeb 102 gramus maizes dienā. Acīmredzot šī norma attiecās arī uz cietumniekiem. Sk.: Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs. – 1919. – 19. maijs, Nr. 73. – 1. lpp.
- ⁶² Gubernas cietuma ārstu pārtikas normu noteikšanas dienā, 27. februārī, lūdza cietuma pārzini uzlabot ieslodzīto barošanu un atļaut pienest ieslodzītajiem pārtiku “sakarā ar ieslodzīto novājināto stāvokli”. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 166. lp.
- ⁶³ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 72., 96., 109. lp.
- ⁶⁴ Turpat, P-9 f., 1. apr., 29. l., 15. lp.
- ⁶⁵ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 165. lp.
- ⁶⁶ LVVA, P-12 f., 1. apr., 140. l., 16., 46. lp.
- ⁶⁷ Turpat, 18. lp.
- ⁶⁸ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 156., 164. lp.
- ⁶⁹ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 119., 133. lp.
- ⁷⁰ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 231. lp.
- ⁷¹ Turpat, 31. l., 106. lp.; 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.
- ⁷² LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 158., 198. lp.
- ⁷³ Turpat, 3.–204. lp.; LVA, PA-84 f., 2. apr., 32. l., 142. lp.; 33. l., 3., 4. lp.; 31. l., 106. lp. Tabulā norādīts tikai slimnīcās atrodošos cietumnieku skaits, par slimniekiem, kuri atradās kopējās kamerās, trūkst ziņu.
- ⁷⁴ LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l.; P-21 f., 2. apr., 21. l. Zīmīgi, ka iepriekšējā dienā Gubernas cietuma pārzinis J. Porietis bija nosūtījis pieprasījumu Soda apakšnodaļai divu desmit asu garu virvju izsniegšanai. Sk.: LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 154. lp. Kopējais uz nāvi notiesāto skaits todien, spriežot pēc Rīgas Revolucionārā tribunāla ārkārtējās paplašinātās sēdes dokumentiem, bija 63, no tiem 42 tika notiesāti par kontrrevolūciju, 15 cilvēki par nodevību, piederību slepenpolicijai un kā provokatori, 2 par pretošanos padomju valdības rīkojumiem, 2 par spekulāciju, 1 par dokumentu viltošanu un 1 par laupīšanu. Sk.: LVVA, P-21 f., 2. apr., 10. l., 105., 106. lp.
- ⁷⁵ LVA, PA-84 f., 2. apr., 35. l., 200. lp.; LVVA, P-12 f., 1. apr., 97. l., 102., 106. lp.
- ⁷⁶ *Popoff G.* The city of the red plague. Soviet rule in a Baltic town. – P. 209.
- ⁷⁷ Turpat. – 209., 227. lpp.

Jānis Šiliņš

PRISONS IN RIGA AND BOLSHEVIK TERROR, JANUARY – MAY, 1919

Summary

The present article investigates the operation of prisons in Riga from 4 January to 22 May 1919 when the city was controlled by the government of Soviet Latvia. The reign of Bolsheviks was marked by activities of Soviet repressive institutions – mass arrests and shootings

of citizens continued from the very first to the last day of the Soviet regime. During the period of the Bolshevik rule in Riga three prisons were functioning: Central, Women's and Province prison. They played an important role as a part of the Soviet repressive system. Prisons were allocated great financial and manpower resources in order to fulfil the role assigned by political leadership. They were filled with criminal and political prisoners, hostages and prisoners of war; death sentences were also carried out in prison territory or by prison guards.

In total about 4200 people were imprisoned in the three Riga's prisons during five months of the Soviet rule. Mass arrests and releases were carried out by turns resulting in fluctuations of the number of prisoners. The maximum of prisoners was reached on 7 April, on the second day of the hostage campaign initiated by the government and party leaders. On that day there were 1964 convicts in Riga's prisons. Most of them were accused of political crimes. At the end of March the proportion of political prisoners to criminals was more than double. There were 757 political and 299 criminal prisoners on 1 April and 1025 political and 359 criminals on 1 May. Besides it can be asserted that male prisoners dominated throughout all five months of the Soviet rule despite an increase in the number of imprisoned women (from 26 on 1 February to 405 on 1 May). There can be found fragmentary notes on national structure of prisoners which show that the largest group were local Germans, followed by Latvians, Russians, Estonians and Jews.

Living conditions in Soviet prisons were grave. Food shortages and insufficient medical care promoted the spread of disease and high mortality rate among prisoners. This situation became uncontrollable in the middle of May when half of the inmates of the Central prison were reported to be sick. At the same time the number of non-violent deaths was increasing and totalled 60 prisoners during the months of the Bolshevik rule. Additionally at least 300 to 400 prisoners were executed during mass shooting campaigns. Last execution was carried out only a few hours before Bolsheviks were routed out of Riga. On the afternoon of 22 May 32 prominent hostages held in Central prison were killed by guards in the prison yard.

The character of Red terror can be better understood by investigating the operation of Bolshevik prisons in Riga. It becomes clear that its essence was the practice of massive arrests without sufficient charge or only on the basis of suspicion. The intent for arresting thousands of innocent people and liberating them a few weeks or months later was isolation of dubious social groups in order to identify and eliminate potentially dangerous individuals.